

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 1, Sayı: 2, Aralık 2015, s. 142-145

Yrd.Doç. Dr. Sezgin DEMİR

Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD, sezgindemir44@gmail.com

“TÜRKÇENİN DEYİM VARLIĞI” ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Uzlaşımsal ve sosyal bir organizma olan dilin söz varlığında çok önemli bir yere sahip olan deyimler (Alm. ausdruck, redensart; Fr. locution; İng. locution, formula); “bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz”², “kendisini oluşturan sözcüklerin anlamından ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz kümesi”³, “genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış söz”⁴, “bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleşip yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözlük birimi gibi algılanan söz öbeği (...)”⁵, “bir kavramı, bi[r] durumu, ya çekici bir anlamla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu”⁶, “(...) birden çok sözcüğün, çoğu kez kendi anlamlarından ayrı bir anlam belirtmek üzere bir araya gelip kalıplaşan biçimi”⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu noktada deyimlerin kalıplaşma ve gerçek anlamından uzaklaşma şeklinde kodlayabileceğimiz iki temel özelliği ön plana çıkmaktadır. Deyimler; sadece bir söz varlığı unsuru değil, aynı zamanda bir dili kullanan toplumun anlatımdaki gücünün ve başarısının, benzetmeye ve nükteye olan eğiliminin de birer göstergesidir. Türkçe; somutlaştırma özelliği gösteren deyimler yoluyla anlatımı zor, ayrıntı sayılabilecek durum ve olayları adeta sahneleyerek ifade eden bir dildir⁸. 2001 yılında Malatya’da Kubbealtı yayınları arasında sınırlı miktarda basılan ve baskısı tükenen *Türkçenin Deyim Varlığı* araştırmacılar tarafından sık aranan bir kitap olmuştur. Kesit

¹ Dr. Ahmet Turan SİNAN, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, 536 s.

² VARDAR, B. (2002). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual, İstanbul, s. 71.

³ İMER, K., KOCAMAN, A., ÖZSOY, A. S. (2013). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, s. 86.

⁴ HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Engin, Ankara, s.116.

⁵ KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. TDK Yay., Ankara, s. 271.

⁶ AKSOY, Ö., A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü: 1 Atasözleri sözlüğü*. İstanbul, s. 52.

⁷ ÖZDEMİR, E. (1981). *Açıklamalı-örnekli deyimler sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 5.

⁸ AKSAN, D. (2000). *Türkçenin sözvarlığı*. Engin, Ankara, s. 32.

Yayımları tarafından yeni baskısı (Eylül 2015) gerçekleştirilen “**Türkçenin Deyim Varlığı**” adlı eserinde Türkçenin söz varlığındaki deyimleri dil bilimin verileri ışığında kapsamlı bir şekilde ele alan Dr. Ahmet Turan Sinan; ana dilimizin zenginliklerinin, anlatım gücünün, Türk insanının estetik ve nükte algısının fotoğrafını çekmiş ve anlam bilimin verileri ışığında tespit ettiği binlerce deyim bir anlamda kavram haritasını çıkararak dizinlemiştir: “Bu baskıda deyimler kavramlarına göre alt alta getirilerek verilmiştir. Böylece belli kavram alanlarıyla ilgili deyimleri arayan araştırmacılar Dizin’den daha çok yararlanacaklardır”⁹. Bu çalışma geniş kapsamlı ve deyimlerin kavram alanlarını derinlemesine ön plana çıkaran bir çalışma olması itibarıyla Türkçenin yaşının hesaplanmasında bilimsel bir ölçüt¹⁰ olarak da dil bilimcilere kaynak oluşturacaktır. Bu yönüyle de aynı zamanda Türk insanının yaşama biçimini ve dünyaya bakış açısını ortaya koymakta, kadim Türk medeniyetinin zenginliklerini gözler önüne sermektedir.

“Türkçenin Deyim Varlığı” adlı bu çalışma; “Deyim Kavramı Üzerine Genel Bilgiler”, “Deyimlerde Şekil ve Söz Dizimi Özellikleri” ve “Deyimlerde Kavram Özellikleri” olmak üzere üç ana bölüm ile kavram alanlarına göre sınıflandırılmış 17.137 deyimlik “Dizin”den; toplamda da 536 sayfadan oluşmaktadır. Eserde kullanılan dil son derece akıcı olup kuramsal olarak ortaya atılan tezler zengin literatür taraması sonucu elde edilen veriler ışığında ciddi anlamda desteklenmiştir. Bu da çalışmayı, başta Türk dilinin söz varlığını ve Türk yazını araştıran bilim adamları için önemli bir kaynağa dönüştürmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan “Deyim Kavramı Üzerine Genel Bilgiler” adlı kısımda deyim kavramı kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve dil bilimsel olarak deyimlerin dillerin söz varlıkları içerisindeki yerleri ortaya konulmuştur. Bu noktada ilk olarak deyimlerin atasözleri, terimler, argo, dua-beddua türündeki söz varlığı unsurları ile ilişkisi, benzerlikleri ve farklılıkları ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiş; semantik ve morfolojik açıdan genel bir çerçeveye çizilmiştir. Bir yandan deyimlerin ne olup ne olmadığına dair kapsamlı bir araştırma yapılırken bir yandan da bu alandaki tartışmalı konular –tek kelimelik deyimler¹¹ gibi- kuramsal veriler ışığında ele alınmıştır. Sinan, deyimlerin atasözlerinden farklarını ortaya koyarken deyimlerin yargı bildirmediklerine, atasözlerindeki kalıplaşmanın deyimlere oranla daha sıkı olduğuna, amaç olarak birbirlerinden ayrıldıklarına, bu söz varlığı unsurlarının olumlu ve olumsuz kullanım farklılıklarına dikkat çekmiştir¹². Deyimlerin birleşik kelimelerden farkını ortaya koyarken yazımı, terimlerden farkını ortaya koyarken sentaks özelliklerini, dua-bedduaların deyimlere dönüşüm sürecinde de zaman unsurunu bir parametre olarak kullanmıştır. Deyimler ve deyimlerin kaynakları üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ayrıntılı bir şekilde ele alınıp temel tezleri açısından tanıtılması eseri, bu alandaki araştırmacılar açısından en önemli kaynaklardan birine dönüştürmektedir¹³. Türk halk kültürünün önemli bir zenginliği olan fıkralarımızın deyimlere

⁹ SİNAN, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. Kesit, İstanbul, s. 11.

¹⁰ AKSAN, D. (1989). Kavram alanı – kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği. *TDAY-Belleten*. ss. 253-262.; EROL, H. A. (2008). *Eski türkçeden eski anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. TDK Yay., Ankara, s. 27.

¹¹ SİNAN, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. Kesit, İstanbul, ss. 20-21.

¹² a.g.y. ss. 27-28.

¹³ a.g.y. ss. 36-66.

yansımaları, deyimlerdeki mahallî unsurlar çalışmanın dikkat çekici yönleridir¹⁴. Bu bölümde son olarak Türk milletinin yaşadığı büyük coğrafyada elde ettiği büyük tecrübe birikiminin yansımaları olan deyimlerimizdeki¹⁵ semantik özellikleri oluşturan ad aktarmalarına, deyim aktarmalarına, teşbihe, kinayeye ve telmihe kapsamlı örnekler vermiştir.

“Deyimlerde Şekil ve Söz Dizimi Özellikleri” adlı ikinci bölümde deyimlerin kalıplaşma ve söz dizimi özellikleri genel olarak ele alınmıştır. Eserde deyimlerin kalıplaşma özellikleri ele alınırken, basit ya da birleşik fiil çekimiyle kalıplaşarak birer cümle kimliğine giren deyimlerin söz varlığımızdaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır¹⁶. Söz dizimsel açıdan deyimler cümle biçiminde olmayanlar ve cümle şeklinde olanlar olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Cümle biçiminde olmayanlar ana hatlarıyla isim tamlaması, sıfat tamlaması, tekrar grubu, isnat grubu, edat grubu, birleşik fiil grubu vb. olarak sınıflandırılmış; kuramsal açıklamalardan sonra hem örneklendirilmiş hem de istatistiksel açıdan bu unsurların söz varlığımızdaki yeri tespit edilmiştir¹⁷. Bu bağlamda mastarla biten deyimlerin fiil çekimlerine girmeleri ve söz dizimi açısından öğelerinin oluşturduğu yapılar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde ikinci olarak tam bir yargı taşıyan ve bu nedenle de atasözleriyle sıklıkla karıştırılan deyimler, kuramsal açıdan ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve deyimlerin yapısal özelliklerinden hareketle söz varlığımızdaki yeri de örnekleriyle beraber tespit edilmiştir. Özellikle sıralı cümle şeklindeki deyimlerin kafiye, ses tekrarları, ölçü gibi şiir unsurlarını taşımalarına dair birçok tespit yapılmıştır¹⁸. Türk diline ait deyimlerin karakteristik özelliklerinden ahenk unsuru olarak ölçünün kullanılmasına dair ayrıntılı bilgilere de çalışmada ulaşılabilmektedir¹⁹. Deyimlerin söz dizimsel yapısının örnekleriyle beraber istatistiksel olarak belirlenmesi, eseri araştırmacılar kadar öğrencilerin de kapsamlı bir şekilde bilgi edinebileceği bir kaynağa dönüştürmüştür. Ayrıca Türkçedeki devrik yapıları deyimlerin belirlenmesi son derece önemlidir²⁰. Çalışma bu yönüyle deyimlerin söz dizimi özelliklerini başarılı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan “Deyimlerde Kavram Özellikleri”nde deyimlerdeki kavram alanları tespit edilmeye çalışılmış ve bu şekilde de semantik ve kavram bilimsel (İng. semasiology) açıdan disiplinler arası bir yaklaşım sergilenmiştir. Kavram, ortak özellikleri olan nesnelere kompleksinin veya söz konusu nesnelere paylaştığı özellik ya da niteliklerin psikolojik veya zihinsel tasarımıdır²¹. Bir sözcük birimin önce bağlamının ve içinde bulunduğu paradigmanın incelenip ardından da bu sözcük biriminin bağlı olabileceği kavramsal alanın incelenmesi kavram bilimsel incelemeye örnek teşkil etmektedir²². Bu bölümde de deyimler ait oldukları bağlamsal çevrenin ve paradigmalardan açılarından yansıttıkları kavramsal alanlarla -zaman,

¹⁴ a.g.y. ss. 63-75.

¹⁵ a.g.y. s. 75.

¹⁶ a.g.y. ss. 84-98.

¹⁷ a.g.y. ss. 98-148.

¹⁸ a.g.y. ss. 172-194.

¹⁹ a.g.y. ss. 195-211.

²⁰ a.g.y. s. 167.

²¹ CEVİZCİ, A. (2014). *Felsefe sözlüğü*. Sa Yay., İstanbul, s. 253.

²² RİFAT, M. (2013). *Açıklamalı göstergebilim sözlüğü: kavramlar, yöntemler, kuramcılar, okullar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, s. 143.

insan, hayvan, sayı vb.- ilişkilendirilmiş ve bir anlamda da deyimlerimizin kavram haritaları çıkarılmıştır. Son olarak dizin bölümünde deyim sözlüklerine Türkçe sözlükler de dâhil edilerek toplam 42 sözlük taranmış ve bir anlamda da zengin deyim varlığımız kavramsal açıdan tespit edilmiştir.

Türk halk şiirinde yaygın olarak kullanılan hece ölçüsünün 4.638 deyimde kullanılması, deyimlerimizin büyük bir kısmının Türk insanının ince zekâsını yansıtacak şekilde nükteli olması; teşbih, mecaz, tenasüp, kinaye gibi söz sanatlarını yansıtan deyimlerin çokluğu, oluşum aşamasında deyimlerin fıkralarla yakın ilişkisi, söz dizimi açısından esnekliği, ağırlıklı olarak deyimlerimizin mastar şeklinde bitmesi vb. çalışmada dikkat çeken deyim özellikleri olarak ortaya konmaktadır. Üstelik bu tespitler benzerlerinin aksine dil bilimsel veriler ışığında nesnel ölçütlerle son derece başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma; içerisinde sınırsız zenginlik barındıran Türkçenin söz varlığına, anlatım imkânlarına tutulan bir ayna niteliğindedir. Kuramsal alt yapısı, dil bilimi merkezli bakış açısı, tespitlerin doğru bir şekilde örneklendirilmesi, kapsamlı dizini ile dikkat çeken bu çalışma araştırmacılar, öğretmenler ve öğrenciler için temel kaynaklardan biri olacaktır.

